

SZABADKA NÉPOKTATÁSA (IX.)

(1687—1790—1868—1918—1941)

NÉPISKOLÁINK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Vajdaság az I. világháború befejezésével jól kiépített elemi népiskolai hálózattal illeszkedett bele az új jugoszláv állam iskolarendszerébe. 1918-ban Vajdaságban 903 elemi népiskola működött 2634 tanítóval. A vajdasági elemi népiskolák száma az egyesülés utáni években jelentősen nem változott. Később sem. Ezek szerint az I. világháborút követő években az új jugoszláv állam 5600 elemi népiskolájának nem egész egyhatoda Vajdaságban működött.

Az új iskolarendszer alapja az elemi ismereteket nyújtó népiskola. Erre épült fel a középiskola, a középiskolára pedig a főiskola és az egyetem.

Nem bővelkedett az új jugoszláv állam iskolákban. Különösen kevés volt a népiskolák száma. Húsz év alatt csak 3700 elemi népiskolát épített fel a jugoszláv polgári társadalom az egész országban. Ez a 9300 elemi népiskola közel sem volt elég a megnövekedett számú iskolaköteles gyermekek befogadására és így évente több száz ezer iskolaköteles gyermek nem sajátíthatta el az írás és olvasás ismereteit.

Az elemi népiskolák hálózatának kiépíttelenségéből eredt az a nagyfokú írástudatlanság, amely különösen jellemző volt az ország déli részeire. 1921-ben az ország férfilakosságának 41, a nőknek pedig — alárendeltségükből kifolyólag — 61,2 százaléka írástudatlan.²¹⁷

A kiépítetlen népiskolai hálózat tehát a két világháború között nem biztosíthatta a jugoszláv népek kulturális felemelkedését. Nem is volt ez célja az uralkodó burzsoáziának, hiszen a tudatlan, iskolázatlan paraszbot így könnyebben kiszípolyozhatta.

Közvetlenül a világháború befejezése után a jugoszláv állam még nem rendelkezett egységes iskolatörvénnyel, de az iskolák nagy részét államosította és megindult az egységes iskolarendszer kiépítése útján.

Az iskolák szervezését a közoktatásügyi minisztérium mellett megszervezett közoktatásügyi tanács irányította a tartományi tanügyi szerveken, a tanfelügyelőkön és járásbírákon át.

Az uralkodó burzsoázia az iskolák feladatává tette az oktatást és nevelést, ugyanakkor megkövetelte az iskoláktól, hogy megbízható tisztviselőket és államhű polgárokat neveljenek. Ennek ellenére nagyon keveset törődött a népműveléssel, az iskolák számának növelé-

sével. Szolgáljon erre példaként Szabadka magatartása a népműveléssel szemben. Igaz, hogy a húszas években iskolahálózata közvetlenül Belgrád és Zágráb után következett. Száznál több tanítója és 75 tantermet számláló népiskolái még sem tudták felölelni a város minden tanköteles gyermekét. Még vagy harminc tanteremre lett volna szükség az összes tanköteles gyermek befogadására. A város vezetősége mégsem ezt tartotta fontosnak megoldani; ehelyett felajánlott a kormánynak egymillió dinárt egy francia nyelvű líceum megnyitására azzal a céllal, hogy néhány gazdagabb szabadkai szülő gyermeke franciául tanuljon. A szegényebb szülők gyermekei ezt az iskolát a magas tandíj miatt nem látogathatták volna. A városi tanács elvetette ezt a javaslatot, a francia iskola nem nyílt meg, de a felajánlott egymillió dinárt sem fordították iskolai célokra.

A többi jugoszláv városhoz viszonyítva Szabadka jelentős számú népiskolájával és jól kiépített középiskolai hálózattal illeszkedett bele az új iskolarendszerbe. Mégis azt kell megállapítani, hogy a város a két világháború között fejlődésében lemaradt. Lemaradásának okait pedig abban kell keresni, hogy határvárosi műveltáiban erőforrásainak jelentős részét elvesztette, másrészt pedig a vele szemben folytatott diszkriminációs gazdasági politika egész gazdasági életét pangásra ítélte. Mindez visszatükröződik művelődésében is. Bár 1920-ban elemi és középiskolái mellett egyetemet is kap,²¹⁸ kulturális élete nem fejlődik olyan ütemben, mint a hasonló nagyvárosoké. Iskoláinak száma alig szaporodott valamit. Tanyavilágában ugyan felépítettek nyolc elemi népiskolát, ugyanakkor 1929-ben a kormány megszüntette a város nagyműltű tanítóképzőjét azzal, hogy sok a tanító az országban. Pedig hány község volt még iskola nélkül és hány iskola tanító nélkül!

Iskolái újjászervezését Szabadka ugyan már 1918. november 20-án megkezdte. Két év kellett azonban arra, hogy a rendszeres oktatás az elemi népiskolákban megkezdődhessen. Sok iskolaépületet a városban és a tanyákon a katonaság tartott megszállva, többet közülük pedig a város használt fel valamilyen célra. Néhány iskolaépület annyira megrongálódott, hogy emiatt a kinevezett tanítók nem akarták állásukat elfoglalni. Tanító sem volt elegendő, különböző járványok is közbeszóltak, a legnagyobb gondot mégis a tüzelőanyag hiánya okozta. A négy évig tartó világháború az iskolák felszerelését is megtépázta. Sok iskolában tönkrementek a bútorok, a taneszközök, sok helyen megtörtént, hogy a tanító a legszükségesebb felszerelést sem találta meg munkája megkezdéséhez. Mindezt valahogy rendbe kellett hozni és megteremteni a tanítás alapfeltételeit.

Iskolarendezésében a város lakosságának nemzetiségi összetételét és a Bánát, Bácska és Baranya szláv lakossága 1918. november 25-én Újvidéken megtartott nagy nemzetgyűlésén hozott határozatok 5. pontját vette alapul, mely szerint »Azon nem szláv nemzeteknek, akik a mi határaink között megmaradnak, biztosít (a nemzetgyűlés) minden jogot, amellyel mint kisebbség korlátlanul élhetnek és nemzeti létüket fejleszthetik«. Ennek a határozatnak megfelelően az elemi népiskolákat a gyermekek anyanyelve szerint szervezték át és megnyitották a szerbhorvát, a magyar és vegyes ajkú tagozatokat. Nyelv-

tudásuk alapján osztották be az átvett tanítókat is. Azok a magyar ajkú és szerbhorvát nyelvet nem beszélő tanítók, akik felesküdték az új államra, szerbhorvát nyelvvizgára voltak kötelezve. Amennyiben meghatározott időn belül nem vizsgáztak le, állásukat veszítették. Több magyar tanító elhagyta a várost. Ezek helyébe az ország különböző részeiből neveztek ki tanítókat sokszor a kisebbségi tagozatokra is.

A város népiskoláinak irányítását két felügyelő igazgatóságra osztották fel úgy, hogy az I. felügyelő igazgatóság alá kerültek a város belterületi, a II. felügyelő igazgatóság alá pedig a külterületi iskolák. Ezek a felügyelő igazgatóságok hamar önálló tanfelügyelőkké váltak és élükre a tanfelügyelőket a minisztérium nevezte ki. Az új iskolabizottság beleegyezésével 22 iskolakerületi igazgatóságot szerveztek, amelyeknek számát a tanfelügyelőségek 28-ra emelték. Az iskolakerületek élére igazgató tanítókat neveztek ki, akiknek munkáját a felügyelő igazgatók, majd a tanfelügyelők ellenőrizték. Mivel a zárdai iskolát nem államosították — magániskolának minősítették —, külön igazgatósága volt és munkáját az I. kerületi tanfelügyelőség ellenőrizte.

Az iskolákról és munkafeltételeikről tehát az iskolakerületi igazgatók, tanfelügyelők, helyi iskolabizottság, egy ideig a kerületi iskolabizottság és a közoktatásügyi minisztérium gondoskodott.

Bár a közoktatásügyi minisztérium többször sürgette a rendszeres oktatás megkezdését, az említett okok miatt mégsem lehetett az 1918—19. tanévben végrehajtani. Először a minisztérium 1919. április elsejét jelölte ki a tanítás megkezdésének napjával, mégis 1920. március elsejét kell tekintenünk a rendszeres oktatás megkezdésének. Ekkorra — kevés kivétellel — minden iskola felszabadult, a tanítók száma is elegendőnek bizonyult a rendszeres oktatás megkezdésére. Ha még maradt iskolaépület lefoglalva, az idetartozó gyermekek tanítását a legközelebbi iskolában kellett megszervezni félnapos tanítással úgy, hogy minden tagozat akár délelőtt, akár délután sorra kerüljön és legalább négy órát dolgozzon.

Sok vita előzte meg a megnyitandó magyar tagozatok számát. Nacionalis túlbuzgóságukban egyesek nem vették tekintetbe a magyar ajkú gyermekek számát és jóval kevesebb tagozat megnyitását javasolták. 1921-ben már ez is tisztázódott és a város bel- és külterületi népiskoláiban 89 szerbhorvát és 60 magyar tagozat működött. Az iskolák átszervezésével vegyes ajkú tagozatokat is nyitottak, amelyekben a tanítás nyelvét a tanulók többsége határozta meg, az anyanyelv pedig kisegítő nyelvként szolgált. A Neven 1920. február 27-i számában azt írja, hogy a városban 13 vegyes ajkú tagozat működik, amelyekbe bunyevác gyermekek alig járnak. A későbbi tanfelügyelői jelentések a vegyes ajkú iskolákat már nem említik. Meg kell említeni a német ajkú tagozatot és az 1928-tól, 1935-ig működő orosz elemi népiskolát is. Hogy az előbbi meddig működött, nem lehet megállapítani, a jelentésekből azonban kiderült, hogy 1931-ben a VI. körben és Sándorban német nyelvű tagozatokat nyitottak. Bővíteni kellett a trachomások iskoláját és 1930-ban megnyitották a szellemileg elmaradott gyermekek iskoláját a városban.

Ezzel alapjában be is fejezhetnénk a mindennapi elemi népiskolák szervezését. A valóságban azonban nem így történt, különösen a kisebbségi, ebben az esetben a magyar tagozatok szervezése. Már 1921-ben bevezették a névvegyelemzést, ami annyit jelentett, hogy a beiratkozásra kerülő gyermeknek a nemzetiségét többféle szempontból vizsga alá vették, és amennyiben több ágra visszamenően az apai és anyai ág nem magyar, úgy a gyermek nem tarthatott igényt arra, hogy magyar iskolába járhasson. Nem járhatott magyar iskolába az sem, akinek a vezetékneve nem kimondottan magyaros hangzású. Nem vették tekintetbe a gyermek anyanyelvét. Ha bármelyik szülő szláv nevű volt, akkor már a gyermeket az állami tagozatra kellett beírtni. Erre vonatkozólag sokszor kétféle rendelkezés született a tanügyi főhatóságok részéről. A nagyközönség és a világ számára sokszor egészen liberális jellegű intézkedéseket hoztak, ugyanakkor párhuzamosan ezekkel meghozták a bizalmas jellegű utasításokat az igazgatók számára, amelyekben tudatták velük, hogyan kell eljárniuk a meghozott intézkedésekben. Sok függött az alantas hatóságok eljárásától is, hogy a meghozott intézkedéseket hogyan foganatosították.

A névvegyelemzés városunkban is kihatással volt a kisebbségi tagozatok számának változásaira. Míg a szerbhorvát tagozatok száma a két világháború között 43 tagozattal növekedett, a magyar tagozatok közül hetet bezártak.

Nagy fogyatékosága volt 1929-ig az iskolaszervezésnek az egységes népiskolai törvény hiánya. Néhány évig a háború után az iskolákat az előző állam iskolatörvényei szerint rendezték. Vajdaságban az erre vonatkozó magyar törvényeket igyekeztek egybehangolni a Szerb Királyság 1904-ben meghozott népiskolai törvényével. A szerb népiskolai törvény a négyosztályú elemi népiskolát vette alapul, a magyar népoktatási törvény pedig a hatosztályút. Így ezeken a területeken az újonnan megnyitott népiskolák négyosztályúak voltak, de működtek itt hatosztályúak, sőt egyes helyeken a hatosztályú iskolához csatolták a kétosztályú felső népiskolát is. Szabadkán a tanyai iskolák már előbb is négyosztályúak voltak, legtöbb belterületi iskola is így működött, s csak egy-két helyen működött hatosztályú.

Az egységes népiskolai törvény hiányában a tanterveket a magyar tannyelvű iskolák részére a magyar kultuszminiszter 1905-ben, a szerbhorvát tannyelvű iskolák részére pedig a görögkeleti szerb oktatási tanács 1909-ben kiadott tantervei alapján állították össze azaz, hogy a magyar iskolák tanterveit a fennálló politikai igényeknek megfelelően módosítják. A szerbhorvát tagozatokban a magyar nyelvre előírányzott órák számát az anyanyelv tanítására fordították. A szerbhorvát nyelv tanítását a kisebbségi iskolákban 1922-ig csak a II. osztályban kezdték, ettől kezdve azonban már az I. osztályban is tanították.

Ez az ideiglenes tanterv változatlanul átvette az említett tantervekből a hittan, számolás, mértan, beszéd- és értelemgyakorlat, természetrajz, természettan, vegytan, rajz, ének, kézimunka és testnevelés anyagát, csak a földrajz és történelem anyagát változtatta meg a IV. osztályban. Földrajzból a Szerb—Horvát—Szlovén Király-

ság leírását, történelemből pedig a kisebbségi iskolákban ama nemzet történetének alapjait, amelyekhez tartoznak és ezzel kapcsolatban a szerb nemzeti történelem kijelölt egységeit kellett tanítani.

Az ideiglenes tanterv meghozása után gyorsan megjelentek a tankönyvek a népiskolák részére. Az 1921. évi tanfelügyelői jelentés már arról számol be, hogy a tanítás a terv szerint folyik a megfelelő és engedélyezett tankönyvek felhasználásával. A nemzetiségi kisebbség gyermekei számára megírt tankönyvek közül a földrajz- és történelemkönyveket rendszerint két nyelven írtak úgy, hogy az oldal egyik felén a kisebbségi nyelvű szöveg, a másik felén pedig az államnyelvű szöveg volt. A többi tantárgy tankönyvei a legtöbb esetben a szerbhorvát szerzők fordításai voltak még a II. világháború előtt is. Kevés magyar tankönyvíró munkája jutott el a népiskolai tanulók kezébe. Esetleg társszerzőként vehettek részt a tankönyvírásban. Még az olvasókönyveket is legtöbb esetben szerb szerzők állították össze, mint pl. az 1921-ben engedélyezett *Olasókönyv a magyar tannyelvű elemi népiskolák III. osztálya számára* Dušan Milutinović szerkesztésében. Több kiadást ért meg ez az olvasókönyv. 1924-ben jelent meg a II. kiadás. Szerkesztője nem tartotta magát nagyon a kiadott ideiglenes tantervhez, amelyben az áll, hogy a nemzeti kisebbségi iskolákban — saját nemzeti történelmük alapjai mellett — a szerb nemzeti történelem kijelölt egységeit kell tanítani. Ha ennek az olvasókönyvnek a *Történelmi olvasmányok* című fejezetét vizsgáljuk, egyetlen magyar vonatkozású olvasmányt sem találunk a hat feltüntetett olvasmány között. Ezen a téren később sem javult a helyzet. Egyébként a tankönyvek igen drágák voltak és sok szülő meg sem tudta azokat venni gyermekei számára.

1926-ban hozták meg a jugoszláv iskolákra vonatkozó egységes tantervet, amely már előre jelezte, hogy a készülő népiskolai törvény a négyosztályú elemi népiskolát veszi alapul. A tantervben megadott óraterv az I. osztályban 22 órát irányoz elő, a II-ban 23-at, a III-ban 26-ot, a IV-ben pedig 27-et hetente. A tantárgyak közül a szerbhorvát nyelvet tanították a legtöbb óraszámmal: a heti 98 órából 28 fordították az anyanyelv tanítására, ha pedig hozzátesszük a beszéd- és értelemgyakorlat heti 7 óráját az I. és II. osztályban, 35-re emelkedik a szerbhorvát nyelv heti óráinak száma. Pontos adataink nincsenek a kisebbségi nyelvek tanításának heti óraszámáról, annyi azonban biztos, hogy ennyi nincs. Második helyet a számtan és mértan foglalja el heti 16 órával, a természettudományi tárgyak viszont csak 6 órát kaptak hetente, ami a XX. század elején már nagyon kevés még az elemi népiskolában is. A hittan tehát — mivel heti 8 órán át tanították — fontosabb, mint a természettudományok ismerete.

Végül 1929. december 5-én meghozták az egységes népiskolai törvényt, amelyen 1931. július 7-én változásokat eszközöltek. Ezzel a törvénnyel vezették be a sikertelen nyolcéves elemi iskolai tankötelezettséget. Az elképzelés szerint a négyosztályú elemi népiskola befejezése után a gyermek a négyosztályú felső népiskolát is elvégzi. A rosszul előkészített terv — kikísérletezés hiányában — nem járhatott eredménnyel, ugyanakkor realizálására sem voltak meg a feltételek,

például a tantermek, tanszerek s legfőképpen a tanítók. A nyolcéves tankötelezettség csak papíron maradt meg, a valóságban továbbra is a négyosztályú elemi népiskola nyújtotta az elemi tudás alapismereteit.

A népiskolai törvény ugyan nem valósította meg a nyolcéves tankötelezettséget, mégis bizonyos formában határvonalat jelentett az oktatás és nevelés folyamatában uralkodó pedagógiai irányelvek alkalmazásában.

Mint ahogy országszerte szokás, a szabadkai tanítók is rendszeres havi összejöveteleiken vagy egyéb értekezleteiken sokat vitatkoztak a tanítás korszerűsítéséről, az újabb pedagógiai kutatások eredményeiről. Néhány szervezeti és technikai újdonságot be is vezettek munkájukba. 1926-ban bevezették az egész napos tanítás helyett a félnapos tanítást azzal, hogy az oktatást egyfolytában vezetik le. Ugyanakkor a város minden belterületi elemi népiskolájába bevezették a villanyvilágítást, amivel sokat javultak a munkafeltételek. Sok vita folyt az elavult módszertani eljárásokról, sokan hátat fordítottak a herbarti elveknek és a »munkaiskola« elveit kezdték alkalmazni munkájukban. Az új keresésében ismerkednek meg Kerschesteiner eszméivel és a többi modern pedagógus által kidolgozott és külföldön már bevált és gyakorlatilag elfogadott munkaformákkal. Iskoláikat is modern tanszerekkel kezdték felszerelni, persze csak szerény formában, mert a gazdasági világválság először is a tanügyben érezte hatását. 1930-ban öt szabadkai elemi népiskola vásárolt például rádiót a tanítás korszerűsítésére, de már 1932-ben ezeket a vásárlásokat — hivatkozva a gazdasági válságra — a minisztérium bizonytalan időre betiltotta. Pedig a jelentésekben a pedagógusok sokat emlegetik a rádió szükségességét a tanításban.

Az új idők szava eljutott tehát a szabadkai elemi népiskolákba is.

1933-ban újabb tantervet hoztak a jugoszláv elemi népiskolák számára. A tanterv 6 órával csökkentette a heti órák számát. Az I. osztályban heti 19, a II-ban 20, a III-ban 26 és a IV-ben 27 órát irányzott elő. Csökken a hittanórák száma, s kimaradt a beszéd- és értelemgyakorlat az I. és II. osztályban. A szerbhorvát nyelv tanítására heti 30 órát irányzott elő a tanterv, a számtan és mértan heti 18, a természettudományok továbbra is 6 órát kaptak hetente azzal, hogy az I. és II. osztályban az alapismereteket földrajzból, történelemből és természetrajzból az anyanyelvórákon sajátítják el. A kisebbségi iskolák anyanyelvének óraszámát itt sem ismerjük pontosan. Újdonság a tantervben, hogy a III. osztályban bevezették a történelem tanítását heti 1 órával.

Az újért, korszerűbbé váló küzdelmében a szabadkai tanítóság a harmincas években egyre inkább felszámolja a régit, elavultat, és a modern pedagógiai eszmék egyre nagyobb teret hódítanak közöttük. Egyre aktívabban vesznek részt a pedagógiai vitákban és gondolataikat, nézeteiket kifejtik a pedagógiai sajtóban is.

Munkájukban tehát a szabadkai tanítók sem maradtak el az ország tanítóságától és igyekeztek lépést tartani a haladással. Hogy tevékenységükben nem fejthették ki és nem valósíthatták meg min-

dig elképzeléseiket, arról nem mindig ők tehettek. A tanfelügyelők és igazgatók mint a rezsim emberei éber figyelemmel kísérték minden lépésüket és sokszor a legártatlanabbul kifejezett gondolataikért is felelősségre vonták őket.

Komoly kérdése volt az iskolai munkának a gyermekek iskola-látogatása. Az I. világháború négy évében nagyon meglazult a tan-kötelezettség végrehajtása, amelyet az új átszervezett iskolának kellett volna valahogy megoldania. Kezdetben úgy látszott, hogy ez a kérdés nem megoldhatatlan. 1921-ben a tanyai iskolákban még csak 2092 gyermeket tartottak nyilván, de már a következő évben ez a szám megkétszereződött: 4129 gyermek járt iskolába. Jobb a helyzet ezen a téren a belterületi iskolákban, ahol ugyanabban az évben 5064 gyermek látogatta az oktatást. 1922 tanulót tartottak nyilván 1922-ben a város elemi népiskolaiban, ami tekintélyes számot jelentett akkor. Jelentősen azonban ez a szám nem növekedett a két világháború között, sőt csökkent. Sok volt a lemorzsolódás és az ismétlés. A gyermekek kimaradását az iskolából a szülők elszegényedésével, másrészt pedig a tehetősebb szülők hanyagságával magyarázhatjuk. Nem ritka a szülők olyan kijelentése: »Nem baj, tanító úr, hogy a gyerek ismétel. Úgysem lesz belőle nagysága, illetve nagyságos úr.« Ez a viszonyulás jellemző az egész korra, amit a megszállás négy éve alatt sem tudtak kiküszöbölni.

A gyermekek 100%-os beiskolázását szocialista társadalmunk oldotta meg. A tankötelezettség végrehajtásának elhanyagolása az írástudatlanok egész hadseregét hagyta örökségül szocialista társadalmunkra, amit csak tervszerű munkával lehet megoldani.

(Vége)

J E G Y Z E T E K

216. Božić—Čirković—Ekmezić—Dedićer: *Istorija Jugoslavije*. Beograd, 1972. 445.

217. Uo. 444.

218. 1920-ban nyílt meg Szabadkán a Belgrádi Egyetem kihelyezett jogi kara.